

Акчал Атагулов

ЧЕПТАШ

Акчал Атагулов

ЧЕПТАШ

Акчал Атагулов

CHEPTASH

УДК: 947.1

Чепташ Талас районундагы Үсөнбек Өмүралиев атындагы айыл өкмөтүнүн аймагында жайгашкан. Жергиликтүү тургундар бүгүнкү күндө Чепташ тууралуу ар кандай уламыштарды айтышат. Ал эми тархый маалыматтар бул Чепташ б.з.ч. 36-жылы Усун жана Кангуй мамлекеттеринин чек араларын тактоо ушул аймактагы өзүнүн таасирин бекемдөө максатында хунндардын падышасы Чжи-Чжи шануй тарабынан курулгандыгын тастыктайт.

Макалa Чепташтын тарыхый ордун аныктоо менен адамдарды тарых эстеликтерин коргоого чакыруу максатын көздөйт.

Негизги сөздөр: *Чепташ, Усун, Каңгуй, Хун, кунбаг, Чигучен, Чжи-Чжи шануй, Чен Тан, Тань Янь-шоу, үй-бүлөлүк ынтымак.*

Чепташ находится на территории Таласского района, айыл окмоту имени Усонбека Омуралиева. На сегодняшний день, местные жители рассказывают разные легенды о Чепташе. По историческим данным в 36 году до нашей эры, Чепташ был построен царем хуннов Чжи-Чжи шануй, в целях укрепления своей власти в этом регионе и укрепления границы между государствами Усуни и Кангюи.

Цель публикации - призыв охраны исторических памятников человечества и определения значения Чепташа.

Ключевые слова: *Чепташ, Усун, Кангуй, Хун, кунбаг, Чегучен, Чжи-Чжи шануй, Чен Тан, Тань Янь-шоу, семейный союз.*

Cheptash located on territory of the Talas district, to the ayyl okmotu by name Usenbek Omuraliev. In this time, local people tells different legends about Cheptash. From historical data, in BC 36 year, Cheptash was built by the king of Khun Chji-Chji shanuy, for the purpose of influence their power in this region and strengthen the border between the states of Uysun and Kangui.

Aim of publication calls for the protection of historical monuments of humanity and determination of value Cheptash.

Key words: *Cheptash, Usun, Kanguhn, Kuhn, Kumbahg, Chiguchen, Chji-Chji shanuy, Chen-Tan, Tan Yang-Shaw, family unit.*

Тараз - Бишкек жолу менен Талас шаарынан чыгып Өтмөк ашуусу тарапка бет алган жүргүнчүлөр Кара - Суу айлына жетип күңгөй тараптагы Кара - Чокудан өтө бергенде, канча кылымдардан бери тоо боорунда камчынын өрүмүндөй суналып жаткан таштарды көрө алат. Бир көргөн адамга анча байкалбаганы менен жылдар өткөн сайын жерге

жапырайып чөгүп бара жаткан бул таштардын тизиминде терең сыр бардай сезилет. Жергиликтүү тургундар бул таштар бир кезде чептин милдетин аткарып түндүктөн түштүктү көздөй жал сыяктуу созулуп жаткандыгын жакшы билишкени менен анын качан, кандайча пайда болгондугун жакшы биле беришпейт. Мен алардан – Бул жер эмне үчүн Чепташ деп аталып калган? - деп сураганымда көпчүлүгү Манас Атабыздын чеби болгон дешсе кээ бири илгери бир заманда ушул жерде хандын ордосу болгон экен дешти. Чепташка болгон кызыгуум артып интернет аркылуу карап көргөнүмдө анын түштүктөн түндүктү көздөй жал сыяктуу созулуп жаткан сүрөттөлүшүн даана көрө алдым. Жакшылап серп салган адамга бул таштар Улуу Кытай дубалы сыяктуу өткөн кылымдарда бир мамлекет менен экинчи бир мамлекеттин ортосундагы чек араны тастыктап турган чеп экендигин оңой эле байкоого болот.

Менимче, бул Чепташтын курулушу Усун жана Кангуй мамлекеттеринин өнүгүп өсүү дооруна тийиштүү. Тарыхты барактап көрчү болсок б.з.ч. III кылымдан баштап б.з. V кылымына чейин Усун жана Кангуй мамлекеттери Борбордук Азиядагы таасири күчтүү мамлекеттерден болгондугун байкайбыз. Тарыхчылардын тастыктоосу боюнча Усун мамлекети чыгыштан хуннулар, батыштан Чүй жана Талас өрөөндөрүндө Кангуй мамлекети, түштүктөн Даван мамлекети жана жана Чыгыш Түркстан менен чектешкен. Түндүктө Балкаш көлүнө чейин жеткен. Усундардын падышасы - кунбаг (күн бий) деген титулду алып жүргөн. Мамлекеттин баш калаасы Ысык - Көлдүн аймагындагы Чегу шаары болгон. («Чегучен-кытайча «Кызыл өрөөндөгү коргондуу шаар» деген маанини билдирет.) Акыркы жылдардагы археологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы боюнча бул шаар Ысык-Көл облусунун Жети-Өгүз районунун борбору Кызыл-Суу айлынын этегинде жайгашкан. Анын жашоочулары дыйканчылык, кол өнөрчүлүк менен кесиптенишкен. Биздин замандын башында көлдүн суусу көтөрүлө баштап, шаарды көмүп калган (1) Ал эми Кангуй мамлекети б.з.ч. II кылымдын акырында чыгышында - усундар менен, түштүк чыгышында Даван мамлекети менен, түштүк-батышында - согулар менен чектешкен. (2) Коңушу жашаган Хунну жана Кытай мамлекеттери Усун мамлекетинин ички,

тышкы саясатына чоң таасир тийгизген. Алар Чыгыш Түркстан жана Теңир-Тоо аймактарында өз бийликтерин орнотуу үчүн аябай атаандашкан. Ушундай кырдаалда усун күн-бийи кытай жана хуннулар менен бирдей мамиле түзүүгө аракет кылган. Андыктан ал бир эле учурда хуннулардын кызына жана кытайлык тектүү бийкеге үйлөнүп «тууганчылык ынтымак» түзүүгө аракет кылган. Айрыкча б.з.ч.115-жылы Кытай мамлекетинин Усун мамлекети менен «тууганчылык ынтымак» түзүүсү хуннулар менен Каңгүй мамлекетин абдан чоочулаткан. Бул ынтымак б.з.ч. 72-жылы усун-кытай согуштук келишими менен бекемделип, кытай аскерлери Ордос, Хэси аймактарында хундарга каршы жортуул баштайт. Ошол эде жылы күн батыш тараптан усун аскерлери Хун мамлекетинин аскерлерине кол салып көп олжо менен кайтат. (3) Бул согуш хундар үчүн оңойго турган эмес. Б.з.ч 49-жылы Хун мамлекети экиге бөлүнүп, түштүк хундардын шанүйү Хуханье кытай менен келишим түзүп, өлкөнү бийлеп калган. Түндүк хундардын шанүйү Чжи-Чжи шанүй Кытай элчисин өлтүрүп Кытайдан биротоло кол үзүп, Түштүк хундардын капасынан кол салуусунан сактанып батышка жылган. (4)

Каңгүй мамлекети усундардын күч алышын каалаган эмес. Борбордук Азиядагы өз таасирин сактап калыш үчүн Каңгүй мамлекети Чжи-Чжи шанүй баштаган хуннулардын түндүк канатын усундарга каршы пайдаланууну көздөйт. Каңгүйдүн падышасы б.з.ч. 48-жылы Чжи-Чжи шанүйдү атайын чакырып анын кошуунуна өз ээлигинен жер бөлүп берип, ага өзүнүн кызын күйөөгө берет. (5) Бул үй-бүлөлүк ынтымак хуннулар менен каңгүйлүктөрдүн аскердик күч кубатынын күчөшүнө алып келген. Чжи-Чжи шанүй Каңгүй мамлекетине таянып усундарга Талас тараптан чапкындарды уюштуруп турган. Ал түгүл б.з.ч. 42-жылы түндүк хундар каңгүйлүк аскерлердин колдоосу астында Усун өлкөсүнө ири жүрүш жасап Ысык-Көл боюндагы Чегу шаарын басып алып аябай талап тоношот. Усундар убактылуу чыгыш тарапка үркүшкөн. (6) Ал кошууну менен Каңгүй мамлекетинин чебине чейин келет. Болгону 3 миң аскери менен келген Чжи-Чжи шанүй өзүнүн согуштук абалын чыңдоого умтулат. (7) Каратып алган жерлеринин батыш чек арасын бекемдеш үчүн жана өзүнүн жаңы мамлекетинин ордосун негиздөөгө ниеттенип Усундар менен Каңгүй мамлекетинин Талас өрөөнүндөгү чек арасына парфиялыктардын жардамы менен чеп курат. (8) Анын бул аракетин күнкор кылып алууга

багытталгандык катары кабыл алып Каңгүй мамлекетинин падышасы кытай менен тымызын сүйлөшө баштайт. Чжи-Чжи шанүйдүн жигердүүлүгү Кытайдын башкаруучу чөйрөлөрүнүн да тынчын алган. Алар Чжи-Чжи шанүй күч жыйнап түндүк хуннулардын Кытайга кол салуусун уюштурат деп кооптонушуп, аны жок кылууну чечет. Ушул максатта ага каршы эки Кытай кол башчысы Гань Янь-шоу жана Чен Тан жетектеген атайын согуштук экспедиция жөнөтүшөт. Кытай маалыматтарында Чжи-Чжи шанүйдүн ордосу кар баскан тоолордон бир нече чакырым алыстыкта, Талас суусунун боюнда жайгашкандыгы, анын лагери кытайча «чэн» деп аталган жал менен курчалган кийиз үйлөрдөн тураары айтылган. (9) Бул жер бүгүнкү күндө Талас районундагы Үсөнбек Өмүралиев атындагы айыл өкмөтүнө тийиштүү Кара-Суу, Манас айылдары жайгашкан аймактарга туура келет. Чен Тан баштаган Кытай аскерлери б.з.ч. 36-жылы усундардын Чегу шаары аркылуу, Гань Янь-шоу жетектеген аскерлер Даван мамлекети тараптан Чаткал аркылуу Каңгүйдүн бир ыптасындагы бул жаңы чепке каршы жүрүш башташат. Алар Чжи-Чжи шанүйдү курчоого алып, аны колго түшүрүп өлүм жазасына буйрушат. Чжи-Чжи шанүйдүн жеңилип калуусунун негизги себеби Чепташтын курулушуна нааразы болгон Каңгүй падышасы хуннуларга чечкиндүү колдоо көрсөткөн эмес. Түндүк хуннулардын аскери толук талкаланып, Усундар өз ээликтерин кайра калыбына келтиришкен. Чжи-Чжи шанүй тарабынан курулган Чепташ бир топ мезгилге чейин бул эки мамлекеттин ортосунда чоң саясий мааниге ээ блуп турган. Ушул тарыхый зор окуянын күбөсү катары ошол чептин бир гана кичинекей бөлүгү бүгүнкү күнгө дейре сакталып калган. Кезегинде бул Чепташ күңгөй тескейди бириктирип эки мамлекетти бөлүп тургандыгында эч шек жок. Жергиликтүү тургундардын айтымына караганда Чепташ түндүктөн түштүктү көздөй Кыргыз Ала-Тоо кыркаларындагы Көкала аскага дейре созулуп жатат. Чепташка туш келген аңыз жерлер таштак болуп башка аңыз жерлерден айрымаланып турат.

Ушул салгылашуудан 787 жыл өткөндөн кийин кытай аскерлери 751-жылы Талас суусунун боюнда Атлах шаарынын жанында араб аскерлери менен согушкан. Бул согушта кытай аскерлери чоң жоготууларга учураган. Кытайлар 50 миң жоокеринен ажырап артка чегинип, миң жылга чейин кыргыз жерлерине баш баккан эмес.

Адабияттар:

1. Осмонов Ө.Ж. Кыргызстандын тарыхы (байыркы доордон азыркы мезгилге чейин). Б. 2012-ж. 53-бет.
2. Тынчтыкбек Чоротегин, Токторбек Өмүрбектегин. Хунну доорундагы бабаларыбыз. Кыргыздар Б. 1996-ж. 309-бет.
3. Өмүрбеков Т.Н. Кыргызстандын тарыхы. Б.2011-ж. 50-бет.
4. Кыргыз тарыхы (энциклопедия) Б.2003-ж. 418-бет.
5. Бернштам А.Н. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы жана археологиясы боюнча тандалма эмгектер. Б. 2004-ж.198-бет.
6. Тынчтыкбек Чоротегин, Токторбек Өмүрбектегин. Хунну доорундагы бабаларыбыз. Кыргыздар Б. 1996-ж. 292-бет.
7. Талас облусу энциклопедия.Б.1995-ж.36-бет.
8. Тынчтыкбек Чоротегин, Токторбек Өмүрбектегин. Хунну доорундагы бабаларыбыз. Кыргыздар Б. 1996-ж. 310-бет.
9. Бернштам А.Н. Кыргыздардын жана Кыргызстандын тарыхы жана археологиясы боюнча тандалма эмгектер. Б. 2004-ж.198-бет.

Рецензент: к.и.н., доцент Жусупова М.М.